891.79
K84934
Ovy

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891.79
K8493H
Ovy

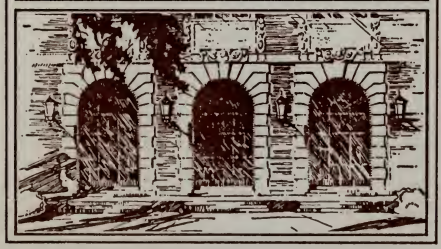

80

Грицько Коваленко.

БІБЛІОТЕКА УНІВЕРСИТЕТУ

ВИШНІВСЬКА СПРАВА

Листи з архіва урядника Каршія Кудлая.

Накладомъ „Українсько-руської Видавничої Спілки".

КИЇВ—1913.
Друкарня 1-ої Київськ. Спілки. Трьохсвятительска 5.

ПРИЙМАЄТЬ СЯ ПЕРЕДПЛАТА НА РІК 1913
на український місячник літератури, науки й громадського життя

Літературно-Науковий Вістник

ЩО ВИХОДПТЬ ДАЛІ КНИЖКАМИ ПО 12—15 АРК.
при близшій участи В. Винниченка, М. Грехтера, М. Грушевського, М. Євшана. О. Кобелянської, М. Коцюбинського, В. Леонтовича, Лесї Українки, О. Олеся, Л. Старицької-Черняхівського, Л. Цегельського і инш.

Містить белетристику оригінальну й переклади—повісти, оповідання, драми, статті з української історії, літератури, суспільної економії й инших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя; критику й библіографію.

Завідує Київським виданнєм О. ОЛЕСЬ.

Редакція і головна контора: Київ, В.-Володимирська 28.
Контора львівська: ул. Супіньского, ч. 17.
(Lemberg, Supinski-str. 21, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft).

Передплата для Россії: на ріл 8 руб.; за пів року 4 р. 50 коп.

З огляду на тяжкі матеріальні оботавини нинїшнього українського життя передплата на Літер.-Наук. Вістник в 1912 р. для незамоиних учнів, студентів, сельських учителїв і учительок, низших служащих, робітників і селян знижена на 6 рублїв (коли вони передплачують журнал просто з контори).

Кому трудно відразу, нихай присилає на перше число кожного місяца по 1 руб., поки збереть ся повна передплата. а журнал посилатиметь ся зараз.

Книгарням і всяким посередникам від передплати 5%, коми вона повна (8 руб.) і виплачуєть ся вся відразу.

Комплєкти журналу за попередні роки продають ся по 8 руб.

Ціна книжки осібно 85 к.

Вид. Л. Старицька-Черняхівська. Ред. О. Лисенко.

Грицько Коваленко.

ВИШНІВСЬКА СПРАВА

Листи з архіва урядника Корнія Кудлая.

Накладомъ „Українсько-руської Видавничої Спілки".

КИЇВ—1913.
Друкарня 1-ої Київськ. Друкарськ. Спілки. Трьохсвят. 5.

891.79
K84934
Ov

Передмова до листів.

Вже минуло десять років, як у м. Тернах ховали Корнія Кудлая, що був колись учителем у сільській школі, а потім за щось не помирив ся з земством і став поліцейським урядником. Його син просив мене, щоб я написав біографію небіжчика, і для того передав менї купу писаних шпаргалів, а між ними й отсї листи, що тут друкують ся. Правда, вони мало звязані з життєм і персоною небіжчика Кудлая, за те в їх містить ся цїкавий епізод з минулого сільського життя.

Поки-то ще я вспію розібрати усї шпаргали покійного Корнія Йовхимовича та написати його біографію, скажу тут про його хоч кілька слів.

Корній Кудлай, родом із селян десь із під Переяслова, учив ся у повітовій школї, був чоловік богобоязливий, старшим покірний, учив у школї не тільки того, чого мусїв з наказу, а й більше того: дїти мусїли знати, як зовуть близших і дальших начальників аж до мінїстрів, знали багато всяких правил, постанов і т. д.

Наш „наставник" (так мусїли звати його школярі) служив, на його власну думку, щиро, вірою і правдою. Не попускав, щоб поміж учителями в отій окрузї завели ся безвіри та нїгілїсти. Навіть про свого помішника писав, куди треба, що той до церкви не ходить, а як піде, то й лоба не перехрестить, у піст їсть скоромне і т. д.

Та Кудлаєви довело ся учителювати в такі часи (кінець семидесятих літ минулого століття), коли начальство шкільне у нашому повіті було трохи радикальне. Воно не зважило на „особливу щирість і заслуги“ Корнія Повхимовича і як почали жалїти ся на його люди, то просто скинуло з служби.

Що ж тодї було робити Кудлаєви без служби, без заробітку? Правда за жінкою узяв він ґрунтець з хатою при містечку, жінка торгувала у пятницю і в понеділок на містї, під яткою, дрібним крамом, та з того не проживеш. Дїти ростуть, їсти просять, та треба ж і вчити їх.

Тодї він поїхав до пана справника просити ся на службу. Той посадив його поки що писати в своєму „управленї“. Писав Кудлай дуже добре як каліґраф, і стиль у його був коли не такий, як у Карамзіна, то вже не гірший, як у Своді Законів та в мінїстерських циркурярах. Працював Кудлай, день і ніч і його настановлено урядником.

Тут він виявив чималу дотепність в справах заплутаних, „особо важних“ та полїтичних. Тодї ще мало хто з поліції добре розумів полїтичні справи. Кудлай, вважаючи себе „найбільш інтелїґентним урядником“, надіяв ся пійти далеко вгору по сходах полїцейської єрархії, і думав здобути се тим, що викриє яку-небудь полїтичну справу в своєму повіті. Для того він довідував ся, що хто робить, з ким знаєть ся, що думає. Пильно читав і переписував для себе листи місцевих учителїв, фельдшерів і т. и., бо сподївав ся знайти полїтичне швидче всього серед тієї сїльської інтелїґенції. Почтової контори там поблизу нїде не було, листи оддавали ся в волость, а там їх забірав земський почтар Муха і розвозив по повіту, або здавав, коли треба, на почту в городї. Поки Муха дрімає було в волости, дожидаючи земських коней, щоб їхати далї, Кудлай переглядає або й списує листи. Мав він ще й инші способи здобу-

вати листи, і дуже се любив. Отак опинили ся в його й ті листи, що тут друкують ся. Їх було дуже багато, та я поки що взяв тільки ті, що були зшиті до одного „діла“, яке звало ся: „О вредныхъ слухахъ въ с. Вишневкѣ и о подозрительности фельдшера Ивана Заверухи“. До їх я додав кілька листів самого Кудлая, що теж зберігали ся в чернетках, і попросив де-які листи у знайомих. На жаль, листів самого Заверухи, про якого йде річ у „ділі“, зберігло ся зовсім мало: мабуть Кудлай у свій час одіслав їх кудись далї, для певної потреби.

Отак пильнував та працював Кудлай, усе сподіваючись піти вище, аж поки йому й душа з тїлом розлучила ся. Може б таки він і діждав ся, як би дожив до нових часів коли настала велика потреба в знавцях полїтичних справ. А тодї навіть нїхто не вірив, щоб вони, сї справи, могли бути у нашому чоловітї. І може він дожив би, коли б оті Вишнївцї, по злобі, не потовкли були його.

Дякуючи особливій цїкавости покійного Кудлая, ми тепер можемо хоч трохи познайомити ся з життєм по наших закутках у ті часи, які звали ся часами темної реакції (самий кінець восьмидесятих років) і коли справдї по тих закутках вже клали ся підвалини для пізнїщого руху.

Перечитавши листи, можна зауважити, що де-які подробицї „Вишнївської справи“ зостають ся неясними, особливо через втрату листів фельдшера Заверухи. Та що ж робити, – чого немає, про те треба догадувати ся.

Листи, які були написані не по-нашому, я поперекладав, зберігаючи стиль і всї характеристичні вислови. Иншї ж листи, писані, по нашому, зостають ся без нїяких одмін.

Листи.

І. Від фельдшера Йовхима Гурина до Вишнївського дяка Івана Утроби.

Шановному панотцеви Іванови Мануйловичу з супругою і дїтками посилаю свій поклон до ли-

ця землї. І прошу я вас, не нарікайте на мене і не журіть ся, бо хоч мене і перевели з Вишнївки у Терни, а я так гадаю, що за Богом молитва, а за Царем служба не пропадає, і я знов до вас верну ся і таки молитиму вас і милу супругу вашу, аби, як обіцяли, оддали за мене вашу донечку Палагвею Іванівну. А яж Царю-Государю вірою і правдою служив у полку, і хоча до стройової служби не вельми здатний був, за те панове офіцери знайшли в менї великий хист до роботи домашньої, і я мало не три роки вибув за деньщика у господина капитана Малахаєва, і він мене любив. Якось вернув ся він з учення, лїг собі на ліжку, а я самовара роздуваю, скинувши чобота, аж упрів. Дивив ся на мене капитан, свистав щось, а тодї й каже: „Тобі, Гурин, вже не багато зостало ся й служити". — Точно так, кажу, років зо два. — „Що ж робитимеш, як вернеш ся до дому"? — Хлїб пахатиму кажу. Тут він довідав ся, що в нас дома землї мало, і мовить: „Тобі яке б ремество вивчити треба, або хоч фельшером зробись, ти ж грамотний. На писаря не годиш ся, а на фельдшера можеш". Почав я йому дякувати, а він — як рідний батько до мене: перебалакав там з ким треба, і мене приставлено до лазарету, щоб я фельдшерське ремество вчив, і латинську грамоту проказано менї, так що я, слава тобі, Господи, усяке слово можу розібрати й написати, напр. Kali jodati, Melilotний пластир і багато иншого. Як вернув ся я з служби та промовив кілька таких слів до своїх товаришів, то вони тільки роти пороззявляли, а не розберуть нїчого. Як уже було йти менї додому, здав я екзамент і свідительство получив, що я вже ротний фельдшер, і тепер можу лїчити од усякої недуги, і зілля усяке знаю, й струмент, що до чого. Инші котрі не розберають дїла, кажуть про нас ротних фельшерів се і те, що ми, мовляв, у фельдшерській настоящій школї не бували, і через те нїби

то не знаємо того, що в тій школї учать. А то есть чиста брехня; бо хоча правда, ми *теорії* вчили ся мало, за те *практикy* і дісціплїну мали велику, і знаємо все чисто, що в нашому дїлї треба знати. І всякий тямущий чоловік нехай скаже, що важнїще, теорія чи практика. От хоч би і в вашому псаломщицькому дїлї, — ви всякого, навіть богослова, за пояс заткнете, бо ви знаєте всяке правило і порядок. А ми ті свої правила і дісціплїну на своїй шкурі витерпіли, — нехай лишень спробують ті фельдшері, що в своїх школах учили ся!

Тепер у вас у Вишнівці замість мене настановили нового, молодого фельдшера, молокососа, що недавно скінчив свою науку в Полтаві. Жалїли ся на мене ваші дурні селяни, мужики, безголові хахли, що я нїби дїла свого не роблю, гуляю, пю... А я й знаю, хто се вигадав, хто підбив тих дурних селян: се попович Ксенофонт, та учителька, та Бурдун. Се вони вигадали і про горілку, і про хабарі, і про дівчат та молодиць, — і про се не посоромили ся написати, такий народ! А я вам скажу істинно, як на сповіді, що я тільки в чесній кумпанії, з вами, з урядником, з писаром та старшиною на беседї бував, звичайно, як добрим людям годить ся. А що мене за мою працю і за добрі ліки скрізь трактовано і частовано добре, то нїкому до того дїла немає.

Нехай тепер побачать ваші Вишнівці, як їм буде з Заверухою. Нехай він проти мене справить ся! Я вже знаю, що він довго у Вишнівці не буде. Нехай я й зовсїм службу втрачу, а не попущу надо мною глузувати. Мої приятелї, писар Чухрайло та урядник Кудлай, подаватимуть менї звістки про Заверуху, а я вже тут постараю ся.

А поки що живу я тут у містечку Тернах не погано. Тут Жидів багато, вони люблять лїчити ся і правило розуміють, що хто маже, той їде. Служу я тут при лїкару і шкода, що він мене не пу-

скає до прийому недужих, а все загадує терти порошки та масти.

З тим бувайте здоровеньки, поки побачимо ся і прошу вас передати вашій многоцінній доньці Палагвеї Івановні приложенного тут листа. — Старший ротний фельшер *Йовхим Гурин.*

---

2. Од фельдшера Гурина до вишнівської дяківни Палажки.

Не оцінена Палазю Іванівно! Посилаю вам свій сердечний поклін до білих ніжок ваших і тисячу сто поцілунків у рожеві ваші устоньки, що пахнуть краще одеколону! І маю честь повідомити, що я здоровий, живий, тільки нуджу ся за вами, чого й вам бажаю і надію ся, що скоро верну ся до вашої милої Вишнівки і я таки вас висватаю. Ублагайте шановних старих ваших, нехай вони оддадуть за вами не тільки оту нивку що в Слобідській руці, а ще й ту леваду з гайком, що за Кошелевою клунею.

А може ви, Палагвея Івановно, уже мене забули, повірили тому, що лихі люде на мене вигадують? Може вам більше до вподоби новий ваш фельдшер Заверуха... Він-же учений і вміє язиком ляпати, то він вас і розважить, а жіночий рід такий собі на вдачу, що хилить ся, куди вітер віє. А я по-правді вам скажу, що хоч ваш Заверуха усе з книжками возить ся, та я вже забув про те, про що він тільки тепера по книжках доходить!

Потіште мене, не мучте, озовіть ся ласкавим словом! Ваш до віку Йовхим безталанний *Гирин.*

---

3. Од нового Вишнівского фельдшера Івана Заверухи до його товариша Романа Знайка.

Брате Романе! Обіцяв я тобі часто писати, та ось аж тепера зібрав ся. Неначе ми вчора роз-

лучили ся, і вже дивись — трохи не пів-року минуло.

Після тієї пригоди в Хорольському повіті, що нас розлучила, подав ся я в П—ський повіт, куди земська управа викликала фельдшерів. У городі „балагула“ завезла мене до „найкращої гостинниці“ Ривки Блохової. Я спитав, чи є „свобідний номер“. — А як же, паниченьку, є самий найкращий, — одмовила Ривка. — Там у мене звичайно самі благородні пани ночують. — І вона почала називати довгу низку усяких панів, трохи чи не князїв, які там ночували. Номер той був на другому поверсї, куди треба було лїзти по драбинї держачись за щаблї, в дїрку, що одному чоловіку добре пролїзти можна. — Отсе вам номер! — промовила Ривка. „Та тут уже спить один постоялець, — зауважив я. Ривка дуже здивувала ся, аж руками сплеснула. — Се — постоялець! Що панич кажуть: се — постоялець! Який-же се постоялець? Та се-ж так собі, знайомий Жидок з Баришполя! Спіть, паничу, тут вам добре буде. А самовара подати?

Та за блощицями трудно було заснути.

Уранцї пішов до земської управи. Там менї сказано їхати в Тернівський медіцинський участок і дали „відкритий лист“, щоб я міг брати земські конї. Та я ще позичив у члена управи 10 карбованців, бо поки-то зароблю, а жити нїчим. Нарештї предсїдатель управи промовив: „Працюйте, пильнуйте, а земство нїколи не забуде вашої щирої працї і оцїнить її по заслузї“. Добре сказав, спасибі йому, і здаєть ся, щиро. Хоч після Хорольської пригоди я вже дивлю ся трохи скептично на земську вдячність...

У Тернах явив ся я до лїкаря. Лїкар з семинаристів, з селянами та з фельдшарами поводить ся гарно, тільки я помітив, неначе він якийсь нещирий, усїх за ніс водить і бе на популярність.

Тут при лїкару служать — фельдшериця і

ротний фельдшер Гурин, переведений з Вишнівки, бо там на його громада жаліла ся. На його місце я мушу їхати. Фельдшериця — панна з Переяслова з міщан. За браком жінок-лїкарок, вона тут справляєть ся за жіночого лїкара. Становище її лїпше, нїж наше; і лїкар, і земство відносять ся до неї лагіднїще. Бо в нас се ще новина, ще мало в медіцинї працює женщин, а їх треба багато, щоб не бувало такого, як тепер: недужі молодиці соромлять ся йти до лїкара та иноді через те й гинуть.

Я просив лїкара, щоб дав менї потрібні поради до служби, бо я нїчого тут не знаю про порядки тутешнї, звичаї і обставини. А він менї тільки й промовив: „Рука дающого не оскудїє, рука берущого не всохне, се собі знайте, бо про се і в земській управї звісно...“ Ти-б подумав, що сей лїкар дуже любить „брати;“ а справдї він бере подяки хиба тільки од панів, та й то як до їх покличуть. Може то він так менї сказав, щоб швидче мене вивідати? А я собі думаю: коли хочу бути вільним, нї од кого незалежним, до всїх однаковим, то не треба брати подяки зовсїм нї од кого.

У Вишнівці менї не погано, тільки не гаразд, що Гурин тут позаводив недобрі звичаї і тепер, поки люди призвичаять ся до чогось лїпшого, виходить немало незручностей і нарікань. Напр., він усім, хто хотїв, роздавав лїкарства за-очи, не бачивши недужих, і тепер люди вимагають, щоб і я так робив.

Познайомив ся з тутешньою „інтелїгенцією“. Після візіти до попа, менї принесено горщик масла, паляницю, сала, ковбас і вареня, — „на нове хазяйство“. З попадею я умовив ся, що ходитиму до їх обідати, за невелику плату. Обіди добрі, тільки школа, що менї немає часу ходити обідати. Зранку на швидку руку пю чай, приймаю недужих і їду на села. Та треба й по Вишнівці походити що-дня, одвідати всїх недужих, що не можуть до

мене прийти. Як упораю ся, то дивись — уже й вечір, незручно йти вже обідати. Так що я обідаю разів 2 на тиждень, а то більше чаєм живу. Ще й хлїба до чаю не легко дістати: се ж чудасїя — у хлїборобському селї можна вмерти без хлїба! Пішов мій дід-сторож хлїба добувати, а молодиці все одмовляють ся, соромлять ся, кажуть: Хіба їм такого хлїба треба, як ми їмо? — Вони думають, що менї треба якогось особливого хлїба, а я й черствому радий. Аж догадали ся ми з дїдом купувати хлїб у Жида, тодї все пішло гаразд. У Жидів ще й булки печуть раз на тиждень, перед шабашом, — тепер печуть і для мене.

У попа є син Ксенофонт, гарна людина, щирий і живий, до всякого доброго дїла здатний. Гарячий і якийсь нервовий, недужий. Нудить ся тут, бо батько його не розуміє, а він не хоче йти в попи. Ну, та ми тут по-троху роспочинаємо з ним працю — учимо ся і учимо охочих до науки.

Тут іще є по селах більше десятка родин збіднїлих панків, у їх звичайно є панни — нещасні, нїкчемні, нїякого дїла не навчені панни. Є ще економія багатого пана, та я там не був. Присилали раз, щоб я дав лїкарства для коней, та я не дав, бо в мене й для людей не стає. У Вишнівці учителька цїкава людина, розумна, вільна од забобонів, та якась чудна, я її поки-що не розумію. Може через те, що вона вийшла з иншого стану, нїж я, мала иньше вихованє і т. д. Ми з нею в добрих відносинах.

Знайшов ще одного доброго священника у сусїдньому селї. Чоловік ще молодий і не клерикальний до селян прихильний, і вони його люблять.

Не схотїв я залишити ся на службі в Полтаві, зараз після школи, хотїло ся менї на село, бо я виріс у селї і люблю тут жити. Тільки шкода, що я так мало знаю, так часто спиняю ся над незрозумілими для мене в людських недугах і що

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY
AT URBANA-CHAMPAIGN

так часто не можу нїчого помогти, та ще й обставини людського життя складають ся так, що трудно буває бороти ся з недугами. Багато я про се думав, та нехай уже подїлю ся своїми думками у другому листї, а тепер — бувай здоров та озивай са частїще! А може-б ми змовили ся побачити ся — знаєш де? — на Тарасовій могилї. Я приїхав би пароходом з вишнівськими людьми, а тобі на конях до Днїпра не далеко. Озивай ся! —

Твій *Іван Заверуха.*

---

4. Од дяківни Палажки до фельдшера Івана Заверухи.

Високошановний Іване Михайловичу! Маю честь повідомити, що Ваші порошки моему татусеви дуже помогли, він уже зовсїм мало кашляє. А ті порошки, що колись давав фельдшер Гурин, що тут служив, — зовсїм не помогали, і по правдї вам скажу, що він не знає стільки, як ви, і менї здаєть ся, що ви могли б бути настоящим доктором. А я дуже поважаю освічених людей. Знаєте, як ви розмовляєте, та все по малоросийському, то менї здаєть ся, що се музика. Приходьте до нас, Іване Михайловичу, приходьте! Що-небудь роскажете цїкаве. Бо знаєте, я так сумую та скучаю поміж простими, неосвіченими людьми, де й людського слова не почуєш, тільки „а вжеж", „а що"... Принесїть яку-небудь книжечку інтересну, у вас-же багато книжок усяких є. Тато виписують „Родину" з приложеннєм романів, та я вже всї перечитала. Приходьте-ж, бо я страх як скучаю. — З поважанням *Пелагея Утроба.*

---

5. Од урядника Корнїя Кудлая до фелдшера Івана Заверухи.

Високоповажаний пане!

Між благородними та інтелїгентними людьми так водить ся, щоб одно одному робило можливі,

в межах закона, послуги для полегчення, так мовити, долї загально-людської. І хоча я, не будучи спеціалїстом в медицинї, тільки був вісїм лїт земським народним учителем, — що уже само по собі привязало мено тїлом і душею до освічених людей, — то і тепера звертаю ся до вас, добродїю, яко чоловіка, хоча і молодого, то безперечно освіченого, — чи не були-б ви такі ласкаві зробити менї запомогу в моїй велико-трудній службі. Я *поки-що* служу урядником і так розумію, що перше дїло у всякому краю — забезпечити лад і спокій, аби всї иньші культурні робітники могли спокійно працювати, в межах показаних у законї. І як я, бувши найбільше інтелїґентним з усї тутешніх урядників, буваю посиланий на самоважнїщі дознанія, то на менї лежить і найтруднїща робота. Між-иньшим, для продуктивности моєї працї, являють ся потрібними такі чоботи, щоб не промокали на дощі, або хоч і в болотї. Для забезпечення моїм чоботям-ботфортам такої непромокаємости, їх треба мазати вазелїном пополам з касторкою, і я прошу вас передати для мене через соцького: 1 фунт касторового масла і 1 ф. вазелїну. —

Бог все вам помагай. —

Корнїй Йовхимович Кудлай.

---

6. Од поповича Ксенофонта до фельдшера Заверухи.

Вибачайте, добродїю, що я не зайшов до вас учора ввечері. А шкода, бо мабуть там наші хлопцї ждали і я не знаю, як ви з ними справили ся. Я не був через те, що менї було дуже недобре, так наче якийсь нервовий припадок. А тут ще батько все на мене наполягає, щоб я йшов у попи. І тяжко менї змагати ся з старим, і відносини в нас недобрі...

Менї здаєть ся, що мої оповідання нашим хлопцям про старовину мало для їх зрозумілі, а через

те й мало цікаві. Я ще не вмію так просто і ясно викладати всяку річ, як се ви вмієте, та може таки навчу ся. Чи не притягти нам до сієї справи нашу учительку? Вона-б нам помогла. Скажіть їй про се, а я може й сам ще скажу або напишу до неї як нездужатиму зайти.

Я дуже радий, що в нас завело ся таке, хоч маленьке, а живе ділo, бо без його я нудив ся страшенно. У мене немає стільки завзяття та ініціативи, як у вас. Семинарія дала менї схоластичну освіту, яка не відповідає нї теперішньому станові науки, нї здоровим потребам людського розуму й життя. Навіть та освіта, яку ми, без дозволу начальства, сами собі здобували як були в семинарії, мала також характер схоластичний. Се все були слова й формули, за ними ми не бачили життя. Освіта не можлива без знання природи взагалї і людської природи, се я тепер бачу. Ми будовали усякі психолоґічно-моральні будови, і нас задовольняло, як вони були радикальні, нам того було досить. Ми не знали нї певних меж того, що можливе для людської волї, для сил психичних, нї того, на скільки психика залежить од орґанїчних, фізіолоґічних причин. Тепер я вчу ся наново, за вашим приводом. Я вчив ся далеко більше, нїж ви, та ваша освіта здоровіща, бо збудована на знанню природи. Справедливо ви кажите, що хто хоче знати людську природу, то нехай попереду детально розріже сам хоч пару трупів. У нас по школах учать не предмети, а книжки, слова, предметів-же дійсних здебільшого зовсім не бачать.

Поки-що бувайте здоровеньки.

Ваш *Ксенофонт Непорочний.*

P. S. Моя мама усе бідкаєть ся, чому се ви не приходите обідати вже здаєть ся, 4 днї. Вона до сього, правда, вже звикла. Як було менї вчора недобре, що вже хотїли посилати по вас, та я не велїв. Се в мене звичайна слабість, вона й так минеть ся, та вже йтак минаєть ся. — *К. Н.*

7. *Од поповича Ксенофанта до учительки Ольги Облакевич.*

Високоповажана Добродійко! Хотів був сам до вас зайти, та менї щось нездоровить ся, а через те, щоб не гаяти часу, — пишу до вас ось в якій справі.

Ви мабудь уже знаєте, що ми з фельдшером завели так наче шкілку для більших хлопців, що вже були у початковій школї. Їх ходить до нас небагато, та й незручно було-б закликати їх багато, бо й сїсти гаразд нїгде (у кватирі фельдшера), та щоб і не викликати зайвих балачок.

Наша звичайна школа дає дїтям тільки умінє читати, писати, та й те часом забуваєть ся. То добре булоб хоч де-кілька хлопців трохи просвітити, дати їм новий, вільний од забобонів погляд на світ, навчити їх, як здобувати освіту, — тодї вони решту сами здобудуть, ще й других навчать. Ми обминаємо питання чисто-релїгійні, чисто-полїтичні: ми даємо певні знання, а там нехай самі доходять.

Добродій Заверуха, роспочавши се дїло, сам часто не має вільного часу, тим більше, що й сам він учить ся і на те час потрібний. Чи не взяли б ви на себе частку працї в сьому дїлї? На мою думку, ваша поміч булаб вельми цїнна. Ви маєте добру освіту, були на курсах, маєте, як учителька, певний досвід у такому дїлї. Ви моглиб узяти на себе початковий курс історії культури.

Се — справа не офіціальна. Мовляв, так хтось заходить до нас коли не-коли побалакати, чайку попити, розмовляємо на наукові теми, от і все... А разом з тим треба булоб, на мою думку, заснувати у нас у Вишнівцї читальню-чайну, щоб було-де людям, окрім шинку, зійти ся, почитати ґазет та книжок, побалакати з людьми і т. д. Про се вам, як учительцї, зручнїще, нїж нам, подбати, побалакати з шкільним начальством.

З щирим поважаннєм,

Ксенофонт Непорочний.

8. Од писара Лавріна Чухрайла до фельдшера Гурина.

Щиросердечний приятелю, Йовхиме Потаповичу! В перших словах мого письма спішу повідомити тебе, що я живий і здоровий, тільки ми за тобою скучили, бо новий наш фельдшер Заверуха до нас у компанію не пристає. Сказати-б так, що він гордий, хоче знати ся все з панами та з образованими, напр. учителькою, попом та його сином, отже він охоче приймає в себе простих мужиків, парубків, трактує їх чаєм і не раз довго з ними гуляє, показує фокуси, напр., як вода з кухля, перекинутого до гори, не виливаєть ся, або як летить сам у гору мішок з тонкого паперу, коли його підкурити вогнем. А як почне що росказувати, то мої писарчуки (вони теж до його ходять), кажуть що він усе на світї знає, а се єсть брехня, бо напр., мого писарського дїла він не втне. А про те, він був-би нїчого собі фершалок, як би до нас, волостних урядників, був привітнїщий. Таке вже наше писарське званіє прокляте, що образовані люди од нас одвертають ся, а всяке начальство, велике й мале, каже писарови „ти“, садовить його під арешт без суду. А начальства всякого в мене дуже багато, се не то, що в тебе, — лїкар та й годї. Образованні люди глузують з писарів, і в ґазетах та в комедіях пишуть про нас багато негарного. Менї раз довело ся їхати на пароходї з Києва, там молоді гарні паничі розбалакали ся зо мною, а як довідали ся, що я — писар, то й годї балакати, і так менї було гірко А того нїхто не знає, яку величезну працю ми мусимо одбувати, і нехай який-собі писар ледащо, пяниця, а мусить добре вести такі важні справи, як громадські, земські і державні податки, військова повинність з посемейними списками, пашпорти, волостний суд з тисячами дїл, страховка од огню і тисячі наказів од усїх властей. Ну, а далї йдуть там дїла, що

можна часом і навманя одписувати, — се в мене хлопята по формі роблять. — Хоч-би вже нас, писарів, переіменовано в секретарів, або що, то чи не яснїщий світ був-би нам. Та якби зрівняли нас хоч із малесенькими чиновниками, щоб на нас вся ке не тикало, та щоб не садовили під арешт без суду. А тепер можуть і різками випороти... Ну, положим, ще не виросли тиї різки, щоб мене бити, а все-ж... Може там читаєш ґазети, — лїкар виписує, то чи не натрапиш якої чутки про нас, писарів, може буде яка полегкість. А я читаю тільки „Сельскій Вѣстнік“, так там про се нїчого немає.

А ми собі гадаємо, як би нам тебе, сердечного приятеля, до себе вернути, а ти, дурню, не жури ся, та дїла пильнуй і начальству догождай, і ми тут помагатимем, щоб Зеверуху куди-небудь од нас забрали (хіба йому не однаково де бути?), а тебе нам вернули. А ми тобі дяківну таки висватаємо!

І з тим зоставай ся здоров та сподївай ся мене в гості, бо я на тім тиждні буду в Тернах і заскочу до тебе підкрепити ся. — Тобі відомий

Лаврін Чухрайло.

---

9. Од дяківни Палажки до фельдшера Гурина

Шановний Йовхиме Потаповичу! Чого се ви нїколи до нас не приїдете, папінька за вами вже скучили, і я хотїла-б з вами побачити ся. Чи може там у Тернах знайшли вже інтереснїщу компанїю, — там у містечку багато є образованих і модних, а ми собі живемо в селї, просто. Або може вам наказали про мене чого бо люди лихі і люблять язиками плескати. А я все про вас думаю, і нам тут без вас скучно, се вже нераз казали і папінька, і писар, і урядник.

Наш новий фельдшер Заверуха такий, що

цур йому, він гордий, з нами кумпанії не водить, думає, що він учений, то ми йому не рівня. Усе з книжками носить ся, і недужих лїчить книжками! У школї в учительки, в день і в ночі буває, а вона й сорому не має, а ще й образованна. Мамінька мої справедливо кажуть, що цур-йому образованію, коли з його таке виходить. Аби був достаток.

Про ваш предлог я балакала з панінькою, вони кажуть, що дадуть за мною ниву в Слобідській руцї, а левади не дадуть, тільки грошима прибавлять сто карбованцїв, а ви щоб перебрали ся до нас у Вишнївку, то в нас у домі поки-що й житимете, якже не переведуть вас у Вишнівку, то нїчого й не буде, мамінька не хочуть оддавати мене у Терни. Писар каже, що можна склопотати, аби вас сюди вернули, то я й ждатиму.

Панінькї дали поміч, прислали другого псаломщика, Онуфрія Моргуна. Такий смішний, каже, мене свататиме. А собі думаю, що в мене кращий на предметї є.—Бувайте здоровеньки та не забувайте й на нас. *Палагея Утробова.*

го. *Од фельдшера Йовхима Гурина до писара Лавріна Чухрайла.*

Милий мій приятелю, Лавріне Потаповичу! Посилаю тобі мій сердечний низький поклін до лиця землї і бажаю тобі здоровя і веселого проживання. А ми тут не живемо, а лиш вбиваємо нїкчемні мікроби життя. Згадую вашу Вишнївку і приятелїв сердечних, і веселих молодиць та дївчат. Хоч сього добра багато по всьому світу, та немає тут менї волї, яка була у Вишнівцї. Я вже стараю ся догождати лїкарови, за всяку роботу хапаю ся, не тільки в амбулаторії, а і в домі лїкаровім: чи що принести, чи в хазяйстві помогти, я на все здатний, не дурно-ж я при панах-офіце-

рах три роки вибув. Як поїхав ти од мене, я зостав ся з важкою головою, і очима не бачу, — бо ми таки добре торохнули Вже був ранок, пішов я до амбулаторії, почав порошки мішати, та й змішав. Доверів порошок з йодоформом. Фершалка почала реготати ся з мене, — ти знаєш, то людина горда, з лїкаром за панібрата. А лїкар вийшов та як гукне на мене: я тебе, каже в двадцать-чотири часи! Воно, звісно, благородний чоловік не повинен би так лаяти ся, як лїкар лаяв ся, — ослом, скотиною, ще й гірше, та Бог з ним. Я вже як виспав ся, то сяк-так упросив його. Скоро по-тому заїхав до нас в амбулаторію предсїдатель земської управи. Що воно за знак, скажи ти менї: предсїдатель із фершалкою за руку витав ся, а на мене тільки глянув, — яка в тому правда? Я собі стою, як слїд перед начальством, а вони собі розмовляють. — Ну, як сей? — питає предсїдатель про мене. А лїкар одмовляє: Та сей нїчого, слухняний, роботящий і смирний, тільки шкода, що инодї те є... переборщить, і менї, на жаль, доводитсь ся тодї вживати тяжких способів. А ось у Вишнївцї в мене фельдшер, — то вже иньшого колїру. Той з перцем. — Се вони так про Заверуху розмовляли. Лїкар сміють ся, розсказує, нїби то Заверуха — філософ, і всїх своїх пацієнтів годує філософією. Напр., прийде до його баба, він зараз і питає: чи ти знаєш, бабо, що то єсть *матерія,* а що — *дух*? Чи знаєш ти Спенсера та ще якогось там мудреця (вони й казали, та я не тямлю). Реготали ся у другій хатї і я під дверима слухав, що вони балакали. Предсїдатель питає: які ж, по вашому, фельдшери до дїла способнїщі і кращі, чи ротні, з салдатів, чи ті, що з фельдшерських шкіл? А лїкар, спасибі йому, одмовляє: хоч буває і ротний фельдшер, він мало знає, за те субординацію тямить, слухняний, покірний і меткий. А котрий буває і з спеціальної школи, і знає більше, за те кирпу гне: ти йому слово, а він тобі десять. З претензіями, з примхами...

Тут предсїдатель похвалив ся, що на Заверуху збираєть ся заверуха, бо вже управитель Вишнівської економії жалїв ся предсїдателю, що Заверуха не робить свого дїла, не звертає уваги на економію, хоч вона несе великі земські податки.

Як бачиш, нехай Заверуха не дуже-то кирпу гне, ще п бачимо, чий верх буде. А менї неодмінно треба перебрати ся знов у Вишнївку, бо инакше і Палагвея Івановна за мене не піде, ще чого доброго вискочить за молодого дяка Моргуна. Так що ти старай ся, брате, а я вже тобі віддячу. І з тим бувай здоров. — *Йовхим Гурин.*

---

11. Од учительки Ольги Облакевич до фельдшера Заверухи.

Іване Михайловичу! Надїю ся, ви вже не так дуже розсердили ся Я навіть думаю, що не далї, як сьогодня, ви зайдете до школи і ми порозуміємо ся.

Ви мене дивуєте своїм настроєм і думками. Наше поколїннє виростало під впливом Добролюбова, Писарева, Чернишевского, Некрасова, в основу світогляду брало натуралїзм, увільнило ся од стародавнїх забобонів, примхів од усїєї міщанської моралї. Життє, вільне від усього, що шкодить людинї і спиняє її повний розвій; від усього що непотрібне нї для кого, лиш для старих і задрих богів. Життє, повне вільного чуття і вільних думок і щастя — се наше credo.

І ось тут, у теповому закутку, я стрїла вас, живу людину. По великих містах я стрївала багато й живих, і освічених, та то не диво, вони в т му живуть, у тому й зросли, та й не таке безпосередне вражінне, про се ви самі знаєте, хоч може вам здаєть ся, що я маловажу наші відносини.

Ви також вихованї на природознавстві, і — дивно, — вимагаєте од життя не того що воно справдї

дати може, літаєте думками десь у рожевому тумані романтичних мрій. Се — помилка, і шкодлива помилка, бо поки люди житимуть і думатимуть способом, виробленим на старих казках, поти вони не будуть панами над життєм і природою.

Тож не сердьте ся і не мечіть громів на нас, грішних і не зовіть нас „язичниками". Ми тільки що скинули ті кайдани, а ви хочете, щоб ми знов їх надїли. Я — вільна! Знайте собі се, що я вільна! Обвивайте ті кайдани рожами й барвінками, — менї їх не треба. Називайте їх „святими обовязками", менї байдуже. Хотїла б і вас *таким* бачити, тодї б я вас поважала.

Не хмурте чола і киньте об землю метафізіку, та й будемо жити! — Ваша многогрішна *О. Облакевич.*

P. S. — Пришлїть із сторожем трохи гофманьских капель та антіпірину, а то в мене часто голова болить. Та ще забула вам сказати, що я можу зайти до вас для розмови з хлопцями — в суботу, годин у 5 по обіді.

---

12. Від поповича Ксенофонта до фельдшера Заверухи.

Шановний Добродїю! Знов я не міг прийти до вас, заслаб. Такий з мене робітник ледачий. Може б і не заслаб, та знов вийшло непорозуміннє з батьком...

Тяжко менї про се думати, а ще тяжче говорити. Та з вами я, як з рідним братом, — нїкого в мене близького більше немає От хіба Параска, що в нас служить, щира душа. Я за неї заступаюсь, то вона вже рада б і душу менї віддати. Та вона більше серцем чує, нїж розуміє все те, що тут дїеть ся, або що я росказую їй. А все ж менї любо розмовляти з нею, хоч батько на мене й гнївається ся за се.

Як тільки покріпшаю, зайду до вас і вмовлятиму познайомити ся з новими людьми, що недавно появляли ся в нашій околиці.

Приїхала тут на свій хутір одна панї. Вона вештала ся десь у Москві та по иньших місцях, шукаючи правди. Була і в Л. Толстого. Теперь вона закинула свої давні панські примхи, живе просто, одіваєть ся, як робітниця, одвідує недужих, працює сама і біля кухні, і в хозяйстві. У неї поселили ся панове, що теж шукають правди, опростили ся, працюють — хто біля столярного верстака, хто плете постоли. Се зветь ся — трудова колонія.

Був я там, придивляв ся до їхнього життя, і воно менї сподобало ся. Усї працюють — тихо, смирно, наче службу Божу правлять. І немає в їх нї горілки, нї тютюну, нї сквернословія. Навіть чаю не пють, бо й то панська примха, і те впливає на нерви.

Вони намагають ся жити по правдї євангельскій, нїкого не зачіпати, злому не противити ся, вдовольняти ся малим, жити з власної працї.

Лежить до їх моє серце, і я дуже прошу вас із ними познайомити ся.

Тільки чудно менї, що вони маловажать науку, культуру. Сього я не міг зрозуміти, хоч і довго з ними розмовляв.

Бувайте здорові! Завтра побачимо ся.

Ваш К. Непорочний.

---

13. Від священика о. Петра Непорочного до фельдшера Заверухи.

Честний цїлителю тїлес наших, — яко же аз есмь поставлений, з ласки Божої, врачувати душі людськиї! Перед всевидящим оком Божественного милосердія ваша праця має також свою велику вагу, і Господь Бог воздасть вам за вашу поміч, на-

приклад за те, що ви отодї вирвали менї болячого зуба... Бо що єсть болячий зуб? — Болячий зуб єсть знаменіе бренности і гріховности людського тїла, — образ, їмже предвозвіщаєть ся таковий конець цїлому тїлови, в недугах тяжких, болячках і гної... Господи, да не яростію Твоєю обличиши мене, нїже гнївом твоїм накажеши мене...

Ми сподївали ся вас на обід сьогодня і вчора, і позавчора, а вас не було, мабуть усе в розїздї, і ми не знаємо, як ви живете не ївши? Чи може й залишили у нас обідати? А я таки дуже хотїв вас бачити, бо пильна справа того вимагає. Сподїваю ся од вас помочи й поради.

Довлїєть менї, яко батькови своїх дїтей, турбовати ся за ними і для їх дбати Старший мій син Ксенофонт виростав у страсї божому, я його міцно держав у руках, аж поки й виріс; він боявся і в вічи менї глянути. Та на жаль, лукавий нераз буває сильнїщий од батьківської оборони і знаходить собі стежку до молодого серця. Як виріс мій син, то став робити все менї на-перекір. Я досї не казав вам про се, бо не годить ся чужих людей притягати до своїх хатнїх справ, тільки ви може й самі помічали. А тепер я зважив ся про все вам сказати, бо того вимагає благо мого сина, ще й через те, що Ксенофонт вас слухає і поважає.

Річ у тому, що син мій Ксенофонт впав у великий, непростимий гріх — проти закону, показаного у пятий заповіди, чинить непокірливість своєму рідному батькови. Я йому кажу, щоб він шукав собі молоду та посвячував ся на священника. А він замість того сам-собі сидить, вірші пише, книжки гражданські читає, або зайде до учительки та й сидить там трохи не цїлу ніч, в противність звичаям людським і законам Божим. Непокірливість його дійшла до того, що він насмілив ся недопустити мене раз провчити по-батьківськи нашу куховарку Параску, через що все лихо од непокірливости тепер може перейти до всїх моїх найми-

чок та наймитів, а далї й до цїлої парафії, і тодї менї треба тїкати хоч на край світа. Я навіть думаю, що з сїєю Параскою Ксенофонт у близших відносинах, хоча і своїственних його молодим лїтам, та непростимим в тім разї, коли се веде до непокірливости та иньших гріхів.

Через те я набираю ся сміливости просити вас зробити менї велику послугу, а разом і спасенне дїло: мій син вас слухає і поважає, скажіть йому, нехай він одсахнеть ся од нечестивої, Параски. Натякнїть йому (блаженна бо і лож, — во спасеніє ближнїм), що Параска має небезпечну і паскудну хворобу, він вам легко повірить, бо ви коло такого дїла ходите... Бог вам віддячить за се, і я віддячу, чим зможу.

І я, і матушка вельми турбуємо ся, що ви не ходите обідати, і не знаємо, як можна жити не ївши. Побережіть себе за молодих лїт, — береженого Бог береже. Посилаємо вам, поки-що, свіжих булок, ковбасу, трохи масла, варення і наливки, та просимо приходити на обід.

Кличу благословенне Боже на вас і на працю вашу, зістаю прихильний до вас

св. Петро Непорончий.

---

14. *Од фельдшера Заверухи до його товариша Романа Знайка.*

Давно вже я не писав до тебе, брате Романе, усе лагодив ся поїхати на Тарасову могилу і там з тобою побачити ся, бо тобі ж туди недалеко. Я хочу побувати там з своїми приятелями, селянами, та мабуть нехай уже на весну. А є в мене дуже гарні люди, молоді хлопцї, і я тут зовсїм не скучаю, та таки й нїколи. У день у мене люди, або я в людей, у вечері збирають ся в мене знов люди, розмовляємо, учимо ся, а потім я ще й сам годину — другу вчу ся або читаю, а тодї вже

й спати. Иньшу ніч і зовсім не сплю, як буває покличуть до недужого або до побитого. На щастє, тяжко побитих ще не було. Здебільшого бють ся — трохи підпивши, за межу, або через иньші сусїдські непорозуміння. Є тут у селї дві баби, точнїсенько як Параска та Палажка (Ів. Левицького). Вони сусїдки, часто гризуть ся або й бьють ся, тодї жалїють ся до волостного суду, а суд мудро присуджує кару *обом* — і тій, що жалїла ся, і тій, на кого жалїли ся. Кара така: обох на громадську роботу, молодшу й здоровіщу на 3 днї, старіщу на 2 днї — мазати волость або школу. Суд справедливий, бо хіба розбереш, хто кого й коли дужче бив і хто кого перший зачепив, і яка була давня, найперша причина сварки? Обидві били ся, турбовали добрих людей, обом і кара, — громадська робота, покута перед громадою.

А то буває, везуть до мене побитого. Він лежить на возї, наче мертвий, лице замазане в крови, що вже висхла, почорнїла, і від того лице страшне. Ще й на сорочцї розмазана кров. Везуть потихеньку, і всяке, стрівши, жахаєть ся: матїнки, хто ж осе його, бідолаху, так покалїчив? — Та се ж той розбишака, сякий-такий... І починаєть ся плач і лемент, і так везуть далї. Привозять до мене і просять, щоб я обдивив ся і видав свідоцтво про те, як його скалїчено, щоб того розбишаку завдати не близше, як на Сибір... Починаю обдивляти ся, як слїд, lege artis, — температура, пульс, диханнє, усї функції — нормальні; нїяких ознак калїцтва; невеличка ранка, з якої вилило ся з ложку крови, — отож її й розмазали по обличчю, що аж страшно глянути. Обмию й причепурю, — уже й не страшно дивити ся. Скажу їм, що свідоцтва видати не маю права, що за се не завдадуть виноватого на Сибір, а як будуть судити у волостному судї, то можуть і мене покликати. Тодї сам побитий сїдає на возї конем правити і вже нїкого не лякаючи їде додому і скорїш усього, що помирить ся з своїм ворогом.

Спитаєш, як же я лїчу людей і чи багато помагаю? Коли й є поміч, то мабуть найбільше в тому, що своїми порадами й лїками одвертаю людей од забобонного і часто шкодливого самолїчіння. Напр. тут люди часто пускають собі кров, як „на голову налягає“, „світ вернеть ся“, а се буває здебільшого у малокровних, зморених тяжким недугом (після тифу і т. п.), пусканнє крови тут дуже шкодить і як не допустити того зробити, то й буде користь. Так саме, як чоловік перетне собі косою ногу, або врубаєть ся, я не допущу запхати рану усякою поганню, як се тут водить ся, промию або й зашию рану, завяжу, вона швидко й загоїть ся. А що я робитиму з отими всїми катарами, з дитячими недугами, що від їх гине така сила дїтей? Що я робитиму з пошестними недугами (пошести у нас не виводять ся) при темнотї та вбожестві люду? Їздимо, клопочемось, лїчимо, а користи мало.

Воно й добре служити на самостійному місцї, тим, що нїхто не перешкоджає менї в відносинах до селян. Отже я раднїше служив би десь при доброму лїкарови, з причин спеціяльних. Бо часто буває — не знаєш, що робити, як помогти, инышим же разом хоч і знаєш, та не маєш права. Часто посилаю недужих до лїкара або викликаю його в свої села, та лїкарови се не дуже й подобаєть ся, і йому немає часу, і їхати йому далеко: поки доїде, то вже часом і помогти не можна.

За те стараю ся використати зручність свого становища з иньшого боку. На скільки можна, веду розмови з людьми, даю пояснення, здебільшого не виходячи з сфери гігієни та природознавства. Разом з тим записую все цїкаве з побутовою, етноґрафічного боку. Як би ти знав, які в мене є чудові „молитовки“ од дання, пристріту, од гадюк! Усе, що я тут зібрав з народньої медіцини, одіслав у Москву до етноґрафічного журнала, та не знаю, чи надрукують. З парубками, та підлїтками

у вечірній час веду більш систематичні розмови, з природознавства, то-що. Инодї хлопцї співають, що знають, а я записую. І живемо з ними дуже добре й щиро. Кажуть, у селї скучно, нудно, людей немає. А менї тут зовсім не скучно, і люди гарні, — між молодими є дуже щирі й розумні.

Правда, у тутешнїх панків я буваю тільки по дїлу. В карти не гуляю, на панські вечорниці не ходжу. Вони лають мене „філософом", росказують байки, що я лїчу людей книжками і що розмовляю з бабами про Спенсера. Воно правда, нераз буває, що я даю, окрім зілля, й книжку, і що часто розмовляю про причини недугів і т. д. Ну, та дарма. Був тут у мене добрий товариш, син священика, ми з ним вели вечірні розмови з хлопцями — дуже добрий і розумний чоловік, та на наше нещастє він посварив ся з батьком і здаєть ся поїде од нас. Та мабуть через його священик і на мене ро-з сердить ся.

Поміж нашими сонними й мертвими панками недавно появив ся гурток трохи жвавіщих людей. Одна панї, удова, що жила ранїш десь у Москві, а тут мала хуторець, недавно переїхала сюди жити і дивує наших панків своїми звичаями. Не їсть мяса й риби, одїваєть ся просто, одвідує недужих, працює коло городини, навчає людей про терпіннє і прощеннє. Одним словом, „опростилася", як тепер у журналах пишуть. Там у неї на левадї була хата, у їй поселили ся якісь невідомі люди, з поважними, бородатими лицями, як апостоли. То в їх зветь ся „трудова колонїя". Я в їх бував і менї подобаєть ся їхнє просте життє, що вони одкинули багато панських забобонів, тільки я не думаю, щоб на сьому можна оперти цїлу сістему, якаб відповідала на основні питання. Вони кажуть, що таке життє їх морально, суб'єктивно вдовольняє, иньшої-ж мірки, иньшого крітерія доброго й розумного життя—немає. Я нагадав їм про те, що в нашому краю люди мруть по 35 з кожної тисячі на рік, а

десь в Анґлії, країні фабикрик і велих міст, туманів і диму,—люди мруть тільки по 19 на тисячу, і певно тої, хто помагає зменьшити процент смертности, шириннєм просвіти і т. д.,—тої прибільшує суму людського добра і щастя, і се мірка зовсім обєктивна і дійсна. Вон-иж одмовляють: А може тим людям булоб краще вмерти, от як краще було вмерти, ніж жити, першому християниновї, десь в цирку або на хрестї. Смерть мученика побільшує процент смертности, але тая смерть єсть життє і світло людям і т. д. На їхню думку, всяка громадська орґанїзація, впорядковуваннє,—се все тільки веде до новоі неволї, насильства, компромісів...

Менї здаєть ся, що на сей час, коли немає нїчого жваіщого і нїякого громадського руху,—не одна жива і чула душа знайде втїху в толстовців. А чи діждемось ми иньших часів? — думаю, що діждемось. Ну, бувай здоров, бо й так уже мій лист занадто довгий.

Твій *Іван Завєруха.*

---

15. *Від поповича Ксенофонта до фельдшара Завєрухи.*

Брате! Немає вже в мене сили бачити, що в нас дїєть ся і терпіти знущання.

Недавно я довідав ся, що тато написав до благочинного і до станового про ту панї, що завела „трудову колонїю“... Зрозумієте мій смуток і сором...

Добрі люди, нїкого не займаючи хочуть жити по правдї, як написано у Євангелії, як і мій тато у церкві навчає...

Давно ще сказано: робіть те, чому *вони* навчають а їхніх дїл не переймайте... Отакі й тепера бувають учителї правди Божої.

Почав я змагати ся з татом, доводив, що не

треба шкодити людям, бо вони нїкому шкоди не роблять. А тато каже: „Дурний ти; як довідаєть ся від мене начальство, що тут завело ся толстовська єресь, та й побачить мою пильність, то дасть менї побільшену плату, яко місіонерови; і всїм нам, нашій родинї, лїпше жити буде, і тобі, дурню, легше буде випросити гарну парахвію".

Не втерпів я, заплакав і сказав, що менї соромно їсти хлїб здобутий доносом на невинних людей. Тато кріпко розсердив ся, кричав: „Я цїлий вік бю ся, як риба об лїд, щоб вас вивести в люди; мало я попоплатив, поки ти вчив ся? Мало я працював і бідував, поки збив ся на сї достатки! А ти хочеш мене зруйнувити, невдячна тварюко? Ти менї смієш очи вибивати за те, що я справляю обовязок своєї служби. Я мушу творити волю пославшого мя. І немає в тому гріха, що я написав про єретиків, бо то вовки в овечій шкурі, вони намагають ся зруйнувати одвічню церкву Божу. Та й хіба не однаково для їх, чи я написав, чи не написав? Становий і благочиний і без мене про їх довідають ся, а менї буде погано, скажуть, що я свого дїла не пильную".

Далї було гірше. Я плакав і сам не знаю що казав, — у мене починав ся припадок. Тато штовхнув мене, я в пав.

У ночі очуняв і почав думати, як менї жити далї Думав я про себе і про Параску. Ви не знаєте, яка се добра душа, яке золоте в неї серце, який ясний розум. Шкода, що не вчила ся. Та я буду її вчити, — ось побачите, як швидко в нас дїло піде.

І я твердо рішив, що вже менї годї сидїти на батьковім хлїбі. Попом я не хочу бути, в чиновники не піду. Найлїпше булоб пристати до трудової колонії, та не зручно, що батько близько і через мене ще більше зненавидить тих добрих людей.

Сеї ночи я з Параскою подам ся до Тернів,

а там і далї. Мій приятель, парубіка, що ходив до нас на вечірні „курси“, взяв ся підвезти нас до Тернів.

Шкода менї розставати ся з вами, добрий брате мій, і шкода нашого дїла. Та ви й без мене добре вестимете його, і помічників знайдете. А менї треба тїкати.

Світ широкий! Невже не знайдеть ся в йому куточка для нас двох! Працюватимем і веселі їстимем хлїб в потї чола свого, не политий людськими слїзьми, не здобутий кривдою. І житимем, нї від кого незалежні, славлячи Бога правди й милости. Прощай, батьківська хато! Тїкаю з тебе, як з Египту, з дому неволї.

Бувайте здорові Цїлую вас кріпко і всїх приятелїв наших. Надїю ся, ще побачимо ся на сїм світї, як діждемо ліпших днїв.

Ваш *Ксенофонт.*

---

16 *Від писара Лавріна Чухрайла до урядника Корнїя Кудлая.*

Ласкавий Пане, Корнїю Йовхимовичу! Хочби ви приїхали до нас у Вишнївку, а то в нас чинить ся трохи не розбій: 1) селяне завзяли ся супроти старшини, попечителя, священника, і як далї так ітиме, то я не знаю, до чого воно дійдеть ся, бо вони вже хотять ревізувати громадські і попечительскі суми; 2) привод усьому дає тутешнїй хвершал Зеверу а. До його часто у вечері збирають ся де-які злочестиві селяне і радять ся про те, як би начальству капость учинити. Заверуху селяне обрали собі за уповноваженого, хоч се вже чисте беззаконіє: він не належить до тутешньої громади і вже через одно те не повинен втручати ся у наші справи. А з другого боку, я не знаю, як дивить ся земська управа, що земський хвершал не в своє дїло встряє заміст щоб

пильнувати своїх недужих. Порадьте, Корнію Йовхимовичу, бо останній час настав. Вже вони взяли ся ревізовати громадські доходи і трати за останні три роки, а там доберуть ся й до чого иншого. Почнуть скоро ревізію приходських сум, тоді й вашому дядькови, приходському попечителеви, багато клопоту буде. У його й книг попечительских немає, усї лежать у попа на грубі, а всї трати робили вони з о. Петром по совісти, не записуючи,—бо хто-ж сподївав ся такої напасти.

Чи не порадили-б ви написати від волосного правленія, або хоч і від визначнїщих селян прошенїє, щоб того Заверуху від нас куди перевели. Що ви на се скажете? Що порадите? Та разом якби забрали і учительку Ольгу Облакевич, бо й вона того-ж кодла. Такій людинї учителькою бути зовсїм неблагопристойно, бо вона поводить ся не так, як належить ся панні і благородній особі: знаєть ся з простими мужиками, навіть парубками.

А в нас, може чули новина: попович Ксенофонт покинув батька та з наймичкою, казенною крестянкою Параскою Зозулею, десь подав ся, незнати куди. Поголоска між людьми така, що він посварив ся з батьком за сю саму Параску, нїбито вона старому теж сподобала ся. Та се злочестива брехня, а певно, що й тут Заверуха наробив зеверухи, бо він приятелював з Ксенофонтом.

Порадьте-ж, добродію що нам робити. Час не жде, треба поспішати.

До послуг готовий *Л. Чухрайло.*

---

17. *Від Романа Знайка до Івана Заверухи.*

Брате Йване! Скучив я за тобою і охоче пристаю на твою думку,—побачить ся на Тарасовій могилї. Я там ждатиму тебе у визначений день, і твоїх приятелїв привези,—що про їх часто згадував у своїх листах.

Тепер я вільний і, як бачиш, живу поки-що у Полтаві. Не пощастило менї в К-му повітї і я втїк. Та й не вдовольняє мене фельдшерська праця, не бачу в їй користи. Порошки, мікстури,— що вони поможуть темним і голодним людям? Тільки дурно витрачають ся народні гроши. І становище фельдшера мене особливо гнїтить, при сучасних відносинах до нас лїкарів, земства і освіченого громадянства. Нас виучують, посилають працювати, тратять на нас громадські кошти; а разом виноватять, що ми шкодливі, що нас нетреба. Якась нїсенїтниця.

Ну, та я тепер уже вільний. Стрів ся з добрими людьми, довго розмовляв з ними про громадські справи і тепер сам бачу, що не спасуть нас „дрібні добрі дїла". Хоч-би були тисячі таких щирих дїячів, як ти, брате, то й вони нїчого б не вдїяли своїми дрібними дїлами. Не з того кінця треба починати... Про се ми побалакаємо як будемо на Тарасовій могилї.

У Полтаві я застав новини. Колишнього радїкалїзму вже й не чути, за те більше дбають про свої душі... Розмовляв я тут з одним панком, він каже: колиб люди всї були добрі, колиб кожний не чинив лиха, насильства і несправедливости,—чи то селянин, чи мінїстер, чи суддя,— тодї все булоб добре, без нїяких революцій. Через те—дбаймо кожний перше за все—про свое власне сумлїннє.

Панок сей уже не молодий, людина добра, з чулим серцем. Колись (і не дуже давно) він давав гроши на полїтичні справи, тепер спасає свою душу. Ся одміна в йому стала ся з того, що одного разу зайшов до його незнайомий апостол нової віри і тихо спитав: Для чого ви живете?—Панок і сам нераз з турботою спиняв ся над сим питаннєм, а тепер аж затремтїв, бо те слово влучило йому в серце. Для чого живу,—думав він,— справдї? Для чого?—Так і пішло... Скоро панок пере-

став вживати мясиво, табак, вино; закинув білі ковнірики, рукавички; справив собі верстак і столярський струмент, втїшаєть ся „працею“. І не один він тут такий, єсть їх цїла громадка. Один з їх, ще молодий, друковав уривки з праці Толстого „Въ чемь моя вѣра“, на тому самому гектографі, на якому раніш друковали ся пісні про свободу.

Так сї люди, не бачивши нїяких шляхів до громадської праці, потомлені тяжким гнїтом життя, тїкають у закуток „самоусовершенствованія“.

Не для нас, брате, ся забавка. Звикши змалку до тяжкої праці, ми не шукатимем спасення душі своєї в столярному струментї; звикши до невольного вегетеріанства і голоду, не знайдемо в їому лїків на свою хоробу.

Бувай здоров! Скоро побачимо ся.

Твій *Роман*.

---

18. Від фельдшера Гурина до писаря Чухрайла.

Милий мій приятелю, маю честь звістити тебе, з низьким моїм поклоном, що я живий і здоровий, а ваш Заверуха дуже хитрий і меткий, та се йому не поможеть ся. Викликав його лїкар до нас у Терни, він приїхав і мав розмову з лїкарем, а я й чув усе під дверима і опишу тобі, а ти язиком не ляпай. Лїкар каже: на вас жалїють ся волостні урядники, піп, економія,—усї чисто невдоволені. І земська управа вже має про вас недобрі відомости, і менї неприємно. — Заверуха одмовляє: Селяне, здаєть ся, задоволені, а що там писар, старшина, управитель економії, — то се ще не всї; і я хотївби знати, за що вони сердять ся.—Лїкар одмовив сердито:—За те, що ви не вмієте з людьми поводить ся, не зважаєте на „крупныхъ земскихъ плательщиковъ“, та ще й берете ся не за своє дїло,— там за якусь ревізію, попечительство, філософію...

Тут і Заверуха, видно не видержав і промо-

вив гостро: Про філософію, я думаю можна й не згадувати.—Тоді лїкар вже гукнув:—А се що? Се чи не філософія вас до сього доводить?— Та й показав пляшку, що принесла баба з Вишнївки. Заверуха ухопив пляшку, почав читати напис: настойка дігіталїсу і морфію 12 ґран. Так не бісів-же Заверуха,—вибрехав ся: дивіть ся, каже, чи однією рукою писано і дігіталїс, і морфій? І чи можу я написати „Morfeї", замісто „Morphii"?—Лїкар придивив ся, задумав ся.—То хіба-ж баба сама дописала? — питає вже тихо.

Нї, одмовляє Заверуха. Се дописав хтось такий, що трохи знає, як звуть лїкарства і що хотїв менї пошкодити...

На тому їхня розмова скінчила ся. Заверуха поїхав, а лїкар покликав мене й питає, показуючи тую пляшку:—Хто се написав?—я злякав ся, та й кажу: — Не можу знать, се баба з Вишнївки принесла, там їй дали; а я зараз передав вашій милости.

Лїкар подивив ся пильно менї в вічи, тодї махнув рукою, щоб я вийшов... Мабуть догадав ся, хоча нїколи потім про се не згадував.

Другого разу, як був тут Заверуха, лїкар казав йому: — Ви чоловік молодий, жаль менї вас, загинете нїзащо. Моя порада—подавайте в одставку, десь инде знайдете собі місце. А тут вас заїдять, хоч-би ви були в оту ревізію не мішали ся.—А Заверуха одмовляє:— Спасибі за пораду, тільки дозвольте вже менї зістати ся у Вишнївцї, доки можна, бо там у мене дїла багато.—Ну, як собі знаєте,— промовив лїкар.

Як бачиш наша штука, що ми з тобою придумали (з пляшкою) не вдала ся. Треба шукати иньших способів, бо Заверуха дуже меткий.

Поможи менї, брате, вернути ся у Вишнївку, а я тобі віддячу. Як побачиш дяка або дяківну, перекажи їм, що я таки верну ся у Вишнївку, то нехай мене дяківна жде. Наговори там чого знаєш, аби дяк не думав віддавати Палажки за Моргуна.

Палажка менї вже натякала про того Моргуна, та я знаю, що то вона тільки лякає мене, а я їй більше до вподоби. А про те—хіба розбереш? То ти вже постарай ся.

Тобі відомий *Гурин.*

---

19. Від поповича Ксенофонта Непорочного до фельдшера Заверухи.

Милий друже мій і брате! Пишу до вас сього листа аж з під Київа, тут ми найняли леваду і будемо розводити городню овощ для київських базарів. Як буде урожай і служитиме здоров'є, то заробимо, і цїла зима в мене буде вільна. Тодї я сам заходжу ся вчити ся, і Параску вчитиму, та вже разом і всїх охочих, звичаєм нашим. Я—вільний, нї від кого незалежний, нїкого не бою ся, і з своєю щирою товаришкою щасливий! Знаєте, вона — золота людина. Уміє все робити, страшно довго не втомлюєть ся (що менї аж сором за себе), і при тому щодня весела, жартує без упину. Її дуже дивує, що вона з наймички, сироти—попихача, стала собі господинею,—дивує, а иногї навіть і смутить. Отак перестане співати і промовить сумно: „Я тобі руки завязала, за мене тебе родичі проклянуть, на що я тобі здала ся, мужичка — наймичка".

Се ще нїчого, а то якось вона промовила: „Ти взяв мене з ласки, з жалощів, бачивши, як мене зневажають і кривдять. А самими жалощами віку не проживеш".

Задумав ся я над тими словами. Почав копати ся в своїй душі і прийшов до того, що хоч може я спершу звернув на неї увагу тільки з жалощів, за те потім побачив, яка се золота людина сама по собі, і як вона менї потрібна. І я спокійний. Нехай буде, що буде, а поки я живий, пильнуватиму, щоб нїяке лихо не впало на її голову;

вона буде моїм товарищем і другом на цїле життє.

Перекажіть моє щире привітаннє усїм Вишнївцям, що у вас бувають і братам з „трудової колонії.“ Надїю ся колись бачити вас у себе,—а ми з Параскою були-б вам так раді, так раді!

Параска вже вміє трохи писати і хоче від себе написати вам пару слів.

Ваш на віки *Ксенофонт Непорочний.*

(Приписка рукою Параски:)

Весело жити на світї, світ новий настає, бо явили ся такі люди, як ви та Ксенофонт. Нехай вам Бог дає здоровє.

(Приписка рукою Ксенофонта).

Се вона сама придумала й написала. Се їй, бідній, новий світ відкрив ся, як вирвала ся вона з лиха і неволї.

---

20. Від Івана Заверухи до Ксенофонта Непорочного.

Пишу до вас з Тарасової могили. Знаю, що серце ваше затремтить, що й ви в сю хвилю дуже бажали-б бути на сьому святому містї. Та й так ви духом з нами, бо тут усї, що приїхали сюди зо мною, знають і люблять вас щиро. Тут і наша учителька панна Ольга, і селяне Хома Пекур, Лаврін Ґніт, і де-хто з хлопців, що ходили на наші „курси“, і товариш мій Роман, що нїколи не бачив вас, а знає. Приїхали ми пароходом до Канева, а звідти пішки дійшли берегом Днїпра до Тарасової гори.

Був ранок, гори над Днїпром уже бачили рожеве сонце, а в ярах та лїсах ще вили ся тумани.

Зійшли на круту гору, на могилу. і стало тихо між нами, усї мовчки стояли біля хреста, схиливши голови.

Над горами, над могилою повіває тихий вітер, а внизу, під горою, плеще Днїпрова хвиля. Простори широкі видно з гори, лївий берег, Полтавщину.

Тихо тут, поважно. Не чути лементу життя, людського базару. Тут тільки дух *його* панує і сумує, оглядаючи Україну.

І хрест вознїс ся над просторами, як на Ґолґофі, як прапор визволення, надії, боротьби за все святе, за волю й долю.

Тихо, тихо стояли ми, а думка росла, міцнїла і линула по всїй Українї...

Пішли до хати, збудованої для відвідувачів могили. Там глянуло на нас, мов живе, обличчє Тарасове на портретї. І тихо розмовляли, згадували всю історію похорону Тарасового. Дякували тим добрим людям, що виконали волю Тарасову, поховали його тут на горах, а не десь на „почесному“ місцї, серед суєти життя, не біля собору в Каневі або в Київі.

Вийшли знов до могили, проспівали „Заповіт“. Наші хлопцї аж плакали.

Тодї ходили по сусїднїх лїсах та ярах, — нам усе тут нове, бо ми звикли жити на рівнинї Лївобережя.

Вели розмови про долю нашого народу, про його потреби. Багато нам допоміг, росказуючи, побратим мій Роман. Років зо — три ми не бачилися, і за сей час він ішов трохи иньшим шляхом, нїж ми, як се помітно було й з листів його, що я вам колись показував.

Згадуємо вас, бажаємо вам щастя в новому життю. Усї ваші приятелї посилають вам і Парасцї щирий привіт. Ваш *І. Заверуха.*

(Приписка иньшою рукою:)

Посилаю вам квіточку з Тарасової могили, — я знаю, що ви будете їй раді. — *Ольга Облакевич.*

---

21. Єго Високоблагородію, Госпопину Приставу 3-го стана. Урядника Корнїя Кудлая. — Рапорт. (*Конфіденціально*).

Сим рапортом доношу вашому висоблагородію, що вчорашнього числа був я у Вишнїв-

ції, бо певні люди донесли менї про неспокій у тому селї. Я вже мав честь устно представляти в-му в-ію про вишнівського фельдшера Заверуху та про його компанїю до якої останнїми часами, здаєть ся, пристали син і дочка вишнївськаго Жида Кагановича.

Прибувши у Вишнївку, я зайшов до велебного отця Петра Непорочного. Він нарікав на толстовську колонїю, що завела ся по-близу, на панськім хуторі, вказував на велику небезпечність для православної віри. Вже й ознаки появили ся грізні, вже сини не слухають батьків, не боять ся страху Божого. Так, син самого отця Петра, ламаючи закон Божий і волю батьківську, злигав ся з нечестивою дївкою і втїк з дому, невідомо куди. Секретно я довідав ся, що він живе десь під Київом, і надїю ся здобути його точну адресу. Тодї можна буде притягти його й дївку по етапу, як безпаспортних.

Заверуха зо всїм своїм підозрілим товариством їздив аж на могилу Тараса Шевченка, похованого в Київській ґуб., Канївського повіту. Так уже і в наших глухих місцях заводить ся сепаратизм і українофільство. І разом з тим, чув я і догадую ся, що сей самий Заверуха прихиляєть ся до толстовства і ширить соціялїзм.

Послав я церковного сторожа до Заверухи, нїби по лїкарство, а справдї щоб довідатись, що Заверуха робить і хто в його є. Се було вже у вечері. І менї пощастило: сторож бачив, що у Заверухи повна хата людей.

Тодї я сам пішов до Заверухи з понятим, щоб учинити дознаніє.

Тільки чинив я се обережно, бо розумію, що полїтичні справи вимагають особливої делїкатности. Сам я, бувши довгий час учителем, звик до інтелїґенції, сам до неї належав, і хоч мушу до якого часу служити тільки урядником, та маю надїю в Бозї, що з вашої батьківської

ласки та з волї пана справника, я матиму підвисшеннє, особливо, коли пощастить менї довести до краю отсю Вишнївську справу. Справа ся для нас знахідка, бо в нашій темній і глухій сторонї не буває нїяких полїтичних справ і немає на чому показати увесь хист доброму служащї. Бо хоч милость ваша і вважаєте мене за самого освїченїщого урядника і доручаєте менї самоважнїщі дознанія, про розбої. душогубства і т. п., та моя душа, щира до служби, бажає чогось иньшого.

Заходжу до Заверухи, чую — співають малоросійську пісню про гетьманів та полковників, виявляючи тим отвертий сепаратизм і божаючи знов завести гетьманщтну. Співали саме:

„Ой щож-бо то за покойник.
А чи гетьман, чи полковник".

Як побачили мене, то співали далї про Комара, що упав з дуба і забив ся. Аби я не догадав ся; та не на такого наскочили.

Ласкаво привітав ся я з Заверухою і зо всїма, перепросив, що перебив їм співати і сказав, що менї потрібна (неначе) справка про одного раненого парубка, котрий лїчив ся у Заверухи. І я поводив ся так ласкаво та ввічливо, що вони всї й не догадали ся, чого менї треба.

Там були: учителька Ольга Облакевич, Козаки села Вишнївки Лаврін Ґнот і Хома Пекур, крестянин Іван Задорожній, син і дочка місцевого Жида, міщане Дудь і Сура Кагановичі, іще три хлопці. Дудь Каганович мав скрипку (він добре грає). а сестра його Сура мала ґітару.

І не було в їх нї випивки, нї закуски, окрім чаю. З того видно, що зібрали ся вони не просто на беседу, погуляти, як м ж добрими людьми буває, а для чогось иньшого.

На столї лежала роскрита книга, — Кобзарь Т. Шевченка. Вона, правда, дозволена цензурою, але-ж начальство, дозволяючи її, мало наувазї поважних і освічених читачів, а не селян та аґітаторів.

На скільки можна обережно, політично та ласкаво роспитував я, що вони поробляють, що читають і т. д., виявляючи сам прихільність до просвіти. Бо чув я від писара, що вони збіраючись, читають книжки і слухають виклади Заверухи, учительки, а ранїш і поповича. Та хоч як ласкаво і прихильно роспитував я, а вони одмовляли неохоче, бо такий запеклий народ, нашого брата, поліцію, ненавидять, хоч ми й самі освічені і в науках бували. Скоро усї розійшли ся, а я самому Заверусї щиро порадив не втручати ся до справ попечительських, громадських і волостних, запевняючи його в своїй прихильности й дружбі. І з тим я вийшов.

Втручаннє Заверухи в ті справи довело до того, що громада обрала нового приходського попечителя, йому передано касу, а старого попечителя, поважного чоловіка Кудлая (мого дядька), що безпорочно служив 12 лїт і має похвальний лист з Консісторії, — скинули і хотять потягнути до суду. Пишуть скарги і на самого отця Непорочного, і коли й далї їм попускати, то скоро у Вишнївцї настане велике безладдє, чиста республїка.

Про Вишнївську справу я вже зібрав чимало відомостей, маю листи, писані здебільшого до Заверухи і від його до приятелїв. У листах можна добачити (хто має бистре око) усї їхнї злочинні заміри і шкодливі думки. І ще надїю ся зібрати більше матеріялу і тодї представлю в. в—ію, а ви вже поведете справу далї і мене не оставите ласкою своєю.

Урядник *Корнїй Кудлай.*

---

22. *Від Ксенофонта Непорочного до Івана Заверухи.*

Милий брате! Відколи я покинув батьківську оселю, неначе на світ народив ся. Вільно дихати і надїї ростуть, наче крила. Тільки жаль рідного села і левад тих, де змалку ходив я лугами—берега-

ми, і жаль що небачу ся з вами та з иньшими приятелями.

І тут завели ся у мене приятелї. І тут „жатва многа“, треба багато працї. Буваю у Київі, маю там знайомих, добрих людей, вони помагають менї і добрим словом, і книжками для селян.

Тут неподалеку у Черніговщинї є хлїборобська школа, і мої нові приятелї з земців, бачивши мою працю, закликають учителювати у тій школї. Як ви порадите? Чи кидати менї незалежне становище, хоч і нужденне, та йти на службу, чи нї?

Я сам раднїщий би зостати ся вільним від усякої служби, хоч би й такої сімпатичної, як у хлїборобській школї. Та щось здоровє моє останнїми часами занепало, трудно, трудно менї тепер коло землї порати ся. Ранїш Параска багато помагала, робила більше за мене, а тепер їй не можна, я забороняю. Бо скоро в неї буде дитина. Надїю ся сам скоро видужати, бо все минаєть ся і ся хороба минеть ся; та все ж трудно буде і жаль менї Параски, що вона мусїтиме з малою дитиною нести на собі тяжку працю.

Параска вже зовсїм добре читає й пише і охоче береть ся до науки.

З листів панни Ольги Облакевич бачу, що вона все більше прихиляєть ся до ваших думок. Гарна вона людина!

Пишіть менї частїще, що дієть ся у нашій Вишнївцї, як живуть наші приятелї.

Ждатиму вашої поради і бажаю вам усього найлїпшого.

Укупі з Параскою кланяємо ся усїм добрим людям у Вишнївцї. Ваш *Ксенофонт.*

---

23. Від писара Лавріна Чухрайла до урядника Кудлая.

Шановний пане добродію!

В перших словах мого листа повідомляю, що я, хвалити Бога, живий і здоровий, чого і вам ба-

жаю, і при тім повідомляю, що у нас новина: фельдшер Заверуха зарізав хлопця, Бурдунового сина, а в того один тільки син і був.

Хлопець виганяв з своєї левади громадського бугая, а бугай проколов хлопцеви черево, що й тельбухи трохи висунули ся. Хлопця перенесли до хати, мати його почала голосити, а Бурдун кинув ся до Заверухи. Сей зараз послав коней і письмо до лїкаря щоб приїхав. Лїкара не було цїлий день, а ввечері Заверуха зважив ся сам робити операцію, виправдуючись тим, що далї ждати не можна. Щось там шив і зашивав та мабуть рука в його важка, бо вночи хлопцеви погіршало і до ранку він оддав Богу душу.

Мати кричить-голосить, а батько сумний, убитий горем і на Заверуху сердитий. Я порадив йому пожалїти ся начальству, бо се ж він, Заверуха, поріже нам усїх людей. Я сам і написав Бордунови прошеніє до начальства,—нехай тепер Заверуха потанцює. Не хотїв він зважати на нашого брата і на все волостне начальство, то нехай тепер бачить, чиє зверху.

Та він хитрий і меткий, щоб часом і не викрутив ся. То добре було б, коли б і ви від себе трохи підкрутили, вказавши, кому треба, що Заверуха чоловік шкодливий.

До послуг готовий *Л. Чухрайло.*

---

24. Від Заверухи до Романа Знайка.

Недовго, брате, втїшав ся я своїми „дрібними дїлами“, як ти кажеш: уже мабуть менї скоро доведеть ся тїкати з Вишнївки. Завзяли ся на мене сили хоч дрібні, та уїдливі, наче мухи в Спасівку. Поки я не втручав ся у громадськї справи, вони мовчали, і я міг спокійно працювати, учити тих, хто хотїв учити ся і т. д. Не до вподоби було їм, що я з ними не пю горілки і не потураю на їхнї

BIBLIOTECA UCRAINIANA UNIVERSITARIA

витребеньки, та се нїчого. А вже як узяли ся ми до ревізії громадської каси і т. д., — тоді полетїли доноси до всякого начальства.

А тепер вони знайшли ще лїпшу причїпку. Менї довело ся зашити роспороте черево хлопцеви що йому бугай роспоров; лїкара дуже довго не було, і не було надії його діждати ся, то я мусив зашивати сам. Ти знаєш, яке се трагічне становище для фельдшера: знаєш, що треба зробити, а зробиш—можуть тебе погубити. Якби лїкар зашивав і хлопець після того вмер (а він певно вмер би) то йому нїчого; а як я зробив, і хлопець помер—я винен. А хоч би на щастє й зостав ся живий, то й тодї можуть сказати, що я винен, бо не мав права того робити.

Тепер почнуть тягати допитувати, судити...

І жаль менї моєї „дрібної працї", жаль Вишнївки і всїх добрих людей, що тут маю...

Твій *Іван.*

---

25. Від Параски Зозулї до отця Петра Непорочного.

Велебний Отче!

Простїть мою сміливість, що пишу до вас листа. Нїколи б я на се не зважила ся, якби до того не довела мене тяжка недуга вашого сина Ксенофонта. Без волї вашої він зо мною поїхав і оселив ся тут під Київом. Ми найняли леваду з хатою, бо в мене було трохи зароблених грошей. Ми працювали кого городу, постачали овощ до Київа. Тутешні люде люблять і поважають Ксенофонта, і жили ми щасливо.

Тільки Ксенофонт, не звикши змалку до важкої працї і маючи некріпке здоровє, в осени занедужав. Спершу в його були нервові припадки, а тепер я й сама не знаю, що з ним дієть ся, тільки тяжко нездужає. До того-ж іще й я не можу те-

пер багато працювати, як перше, бо у мене, — простіть,—знайшла ся дитина, таки ж ваша кров, хоч на превеликий жаль без вашого благословення.

До якого часу ми не терпимо великої нужди, бо заробили трохи за лїто, і добрі люди, таки з Вишнївки, дають нам поміч.

Тільки я благаю вас, чесний і шановний отче, майте милосердє і ласку до свого сина, простіть його провини і обізвіть ся до його ласкавим словом, аби він, борони Боже, не загинув, не помиривши ся з вами. І ще прошу вас, дозвольте і матушці прислати синови благословеннє.

(Приписана адреса Ксенофонтова).

З поважаннєм *Параска Зозуля.*

---

26. Від отця Петра Непорочного до урядника Кудлая.

Достойний Корнїю Йовхимовичу!

Праведний судія воздає коємуждо по заслугах його, воздасть і вам во благовременії. І менї, грішному воздав, бо титуловали мене місіонером, з огляду на єреси, що в нас завели ся.

Та разом і иньше воздаяніє прискорбне прийшло менї. Син мій Ксенофонт не втїк каравщої десницї, вона знайшла його й там далеко, де проживав він супроти моєї волї, і поразила його недугом. Тепер я довідав ся, де проживає він, подаю вам його адресу і прошу вас, подбайте, щоб менї вернули мого блудного сина. Гнїв мій буде на спасеннє йому, і ласка моя, коли він покаїть ся, визволить його з лиха.

Минулого лїта Бог примножив менї гусей, — попечіть їх та й споживайте собі на здоровє. А я молитимусь о здравії і многолїтії вашому.

Петр Непорочний.

---

27. Від Ксенофонта Непорочного до Заверухи.

Брате мій, я гину, гину на віки. Не від недуги, хоч вона й тяжка, а від того, що вже стежку мого життя перегородили. Сього листа посилаю вам з хлопцем Терешком, потихеньку від батька.

Учора привезли мене до-дому в сю тюрму, як волоцюгу, бо я не мав пашпорта. Параска хотїла прийти до мене з дитиною, та на подвірю стрів її батько, затравив псами, а тоді казав одвести до урядника у волость.

І я лежу, не можу встати, не можу кричати на цїлий світ про страшну нелюдську кривду...

Не менї, видно, хорому, безсилому завоювати право на життє і щастє, стати в оборонї своєї дружини. Бідна вона, нещасна! Нащо вона ради мене свїт собі завязала?

Прощайте, прощайте, брате мій, на віки!

А може б вас ще пустили до мене? Спробуйте, зайдїть, то ще побачимо ся на сїм свїтї.

Довідайтесь, що д'єть ся з Параскою і дитиною. У мене кров холоне, як про їх згадую. Передайте їй сей брелок і золоту каблучку; нехай продасть, матиме поки-що на хлїб. Більше нїчого не маю. Поцїлуйте за мене дитину...

Ваш бідний, безсилий і нїкчемний *Ксенофонт*.

---

28. Від писара Лавріна Чухрайла до фельдшера Гурина.

Милий мій приятелю Йовхиме Потаповичу! У перших словах мого письма повідомляю тебе, що живеть ся менї не погано, чого і тобі бажаю. І ще у нас трапила ся новина така, що хоч до ґазет подавай; як ти й сам далї побачиш.

Позавчора привезли до нас у Вишнївку недужого поповича Ксенофонта, як безпаспортного волоцюгу. Він жив десь під Київом, неначе б то баштанником, а що в його справдї на думцї було — не

звісно. А тільки, надійсь, щось недобре, бо чого б йому, паничеви бути баштанником?

Прибула разом з ним і Параска з дитиною. Її зараз одправлено до волости, тут був наш урядник Корнїй Йовхимович. Параску треба було одвести до арешту, як волоцюгу, і Кудлай хотїв учинити їй полегкость, навіть з всїм пустити на волю, аби вона була до його добра. Звісно, се дїло секретне, і ти нїкому не кажи про се. Бачиш, вона дуже гарна —така гарна, що й святий гріха не побояв ся б. Не дурно ж чутка була, що вона і отцеви Петрови подобала ся.

Так от пан Кудлай в окремій хатї балакав з нею і радив їй, щоб не брикала ся. А вона почала плакати, далї счинила великий лемент, дурна молодиця. Біля волости почали збірати ся люди, а ми їх велїли розганяти.

Коли ось прибіг Заверуха, вмішав ся не в своє дїло, почав лаяти ся, що, каже, ми чинимо беззаконїє, і так кричав, аж поки господин Кудлай вийшов з окремої хати і вибив Заверусі два зуби, а як Заверуха впав на долївку, то Кудлай ще провчив його чобітьми (щоб знав, як не давати на ті чоботи вазеліну та касторки).

Заверуху віднесли через двір у його кватиру, а Параску замкнули до вечора в холоднїй. Кудлай хотїв потім іще з нею побалакати, а зараз заходив ся писати протокола на Заверуху.

Увечері може б усе добре було, аж покликано Кудлая до попа, бо там дурний Ксенофонт отруїв ся. Звідти Кудлай поскакав до станового в Терни, а піп прислав записку, щоб Параску випустили і прислали з дитиною до Ксенофонта. Він був ще живий, і як би був лїкар або фельдшер, то ще б може його й вирятували. Та лїкар далеко, а Заверуха лежить ледве живий.

Отаке в нас стало ся. Менї аж страшно й сумно, що таке дїєть ся.

Тобі відомий *Л. Чухрайло.*

29. *Від Ольги Облакевич до Івана Заверухи.*

Я така рада, що вам трохи полегшало. А все-ж я знов прийду на ніч сидіти біля вас. Розмовляти з вами незручно, бо се вам шкодить, поламані ребра ще не зросли ся, а яж таки тямлю, що лїкар казав: грудна клїтка мусить бути в абсолютному покою. Ось краще читайте мовчки, що я вам писатиму.

Параска живе тепер при менї,—я нїби найняла її. І дитина з нею. Що за втїшне дитятко! Я його вигодую і не пушу від себе нїколи.

Сидячи тиї ночи біля вас, я все думала і багато де-чого зрозуміла тепер з того, що ви колись менї казали. Чи життє єсть свято, воля, щастє, а чи єсть воно жертва, боротьба, подвиг. Я не бажаю терпіння, муки, жертви, але знаю, що веселою пташкою віку цїлого не співатимеш, і тої нїчого не вартий, хто не вміє боронити основи людського життя, всякою цїною і всякою жертвою.

Не знаю, чи зможу я нести на плечах тягар життя, бо я зопсована вихованнєм. Але з великою радістю хочу взяти той тягар на себе і нести його сміло, на зустріч бурям і, що далеко тяжче,—на зустріч щоденному, дрібному клопотови. Що менї той тягар, коли я бачила вас...

Пригадую, як ми з вами читали:

„Хто раз узяв ся хрест тяжкий нести,
То роспинатимуть його що—дня до віку.
Та коли в жертві щастє знайдеш ти,
Щасливий будеш все без міри і без лїку.

Я не шукаю жертви, але той єсть могучий і славний, хто йдучи сміливо своєю стежкою, не лякаєть ся нїякої жертви, коли без неї обійти ся не можна.

Не сумуйте, мій добрий. Скоро ви одужаєте,—для нового славного життя. І коли вам потрібна моя прихильність, моя праця, не зважаючи на всї мої хиби, то скажіть менї і... покладіть на мої плечи тягар,—він менї легкий буде.

Якби ви знали, що тепер дїєть ся на селї. Люди зтурбовані, підписують скаргу на Кудлая. Навіть колишнї вороги ваші підписують разом. Одвідують Параску, помагають їй, хто чим може. Як дійдеть ся до суду, чи за того хлопця, чи за Кудлая, то будьте певні,—цїле село і всї свідки будуть за вас.

Хлопцї та дївчата майже що-дня одвідують могилу нашого нещасного, безталанного Ксенофонта. Один з хлопців уже зложив жалібні вірші про його і читав у гуртї, над могилою. Була там і Параска; слухала, і сльози лили ся на дитину і на могилу. Та й иньші плакали.

Як приїздив лїкар, я його питала, що він думає про ваше нещастє і чи не міг-би він помогти в справі вашій з Кудлаєм, бо він-же, лїкар, знає, яка вам зроблена шкода. Лїкар менї на се сказав: „То певно, Кудлай зробив кепсько, але се вже всюди таке буває, і нїчого не вдїєш. А з другого боку,—чого було Заверусї встрявати не в своє дїло? Я йому давно се казав. Кожний на своєму місцї мусить найперше—свято виконувати свої прямі обовязки". Тодї я його спитала: чи не подавби він до слїдчого або до прокурора звісгки про те, що тут дїяло ся, що ось тут вашого фельдшера побито?—Лїкар на се здвигнув плечима, всміхнув ся, та й каже: „Тепер я вже знаю, що Заверуха єсть ваша сімпатія, та ще й не мала,—отже правда?" Я одвернула ся і вже більше нїчого йому не казала. Правда, се характеристично? Не забудьте, що сей чоловік колись був вигнаний з Київського унїверситету за якусь радикальну історію і доучував ся у Дорпатї.

Питала мене Сура Каганович, чи можна їй сидїти біля вас, на переміну зо мною. Вона дївчина добра і я зважила ся, не питаючи вас, сказати їй, що можна. Отсе й посилаю її з своїм листом.

Одужуйте швидче!

Ваша *О. Облакевич.*

30 Від Лавріна Чухрайла до фельдшера Гурина.

З тебе могорич, Йовхиме, бо я довідав ся учора в городі, що тебе настановили у Вишнівку, замісто Заверухи. І Палажка дяківна тепер—твоя!

В справі зарізаного хлопця Бурдунового було слїдство, хлопця відкопували, пороли, а далї мабуть буде суд. Зібрала ся на Заверуху заверуха! А тут ще урядник виноватить Заверуху, що він зневажав урядника, як той був при своїх обовязках.

Знаєш, менї тепер аж жаль Заверуху. Він менї особливо нїякого лиха не зробив, менї тільки хотїло ся, щоб його в нас не було, щоб тебе до нас вернули. А тепер завело ся таке, що йому хоч пропадати. Молода, гаряча голова!

На селї усї нарікають на Кудлая, жалїють і славлять Заверуху, та й мене—чую—трохи лають. А я-ж хіба що винен?

І сам Бурдун, що подавав скаргу за хлопця, тепер просить усїх, щоб те дїло скасувати, бо, каже, то його лихі люди підбили жалїти ся, а Заверуха, мовляв, господи, як клопотав ся, і не його вина, що не можна було вирятувати хлопця.

Нехай Заверуха іде від нас, куди хоче, та нехай не через нас він загине. Тепер я по всїх судах боронитиму його, як доведеть ся менї бути свідком. Уже йому, й так після Кудлаєвих кулаків та чобіт не мед пєть ся; може там печінки одбиті і почнуть трухнути. Я вже казав Кудлаєви, як се він так необачно бєть ся без міри і без милосердя?

Мабуть і Кудлаєви се не минеть ся, бо свідки—селяне всї тягнуть руку за Заверухою, неначе він їм рідний.

Як ховали поповича Ксенофонта, отець Петро казав слово, що мовляв ось сей син його, через неслухняність і непокірливість батькови, дійшов до тяжкого гріха, хотїв сам собі смерть заподіяти.

Та не попустив Бог занапастити душу, і Ксенофонт до смерти ще сповідав ся і причащав ся, і такої благої смерти кожному християнинови бажати можна.

Прислухаюсь я до того, що говорять у нас на селї, та й не знаю, як я знов найматимусь у громади за писаря. Може скажуть: іди собі геть, ти з Кудлаєм накладаєш.

І тобі порада: не будь дурним, догоджай людям, а то як ізнов виженуть з Вишнївки, то вже може нїде й не приймуть.

Твій *Л. Чухрайло.*

КНИГАРНЯ
„ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСТНИКА“

Київ, В.-Володимирська, 28,

має на складі великий вибір українських книжок, листовних карток, картин, нот і видання львівської **Видавничої Спілки, Наукового Товариства ім. Шевченка,** Петербурського „Добродійного Товариства“, видавництва: „Лан“, „Дзвін“, „Український Учитель“ і ин., також усякі російські книжки по українському питаню.

Замовлення книгарня залогоджує негайно.

Катальоґи висилають ся даром.

УКРАЇНСЬКА КНИГАРНЯ

Харьків, Петровський пер. № 18.

Великий вибір книжок, карток, нот і картин.

При книгарні кустарний віддїл.

КНИГАРНЯ
Наукового Товариства імени Шевченка

у Львові, Ринок, ч. 10.

має на складі ріжні українські книжки, ноти, листовні картки і т. и.

Українська Книгарня

г. Катеринодар, Катерининська ул. 34.

Тут можно купувати: книжки писані українською мовою. Картини, портрети діячів і письменників, листові картки (одкритки). Ноти українських пісень. Кустарні вироби: посуд, вишивки, вирізування і т. и.

Приймаєть ся передплата на всї українські ґазети і журнали.

Видання останніх літ (1908—1912)

Українсько-Руської Видавничої Спілки.

К. Біхер. Повстанне народнього господарства . . 60 к
Й. Бойєр. Сила віри, роман . . . . . 50 „
Марко Вовчок. Посмертні оповідання (Дяк, Хапко, Гайдамаки і ин.) . . . . . 75 „
А. Доде. Оповідання, переклала М. Грушевська . 20 „
К. Гамсун. Пан, повість . . . . . 40 „
Р. Ерінг. Боротьба за право . . . . . 35 „
Л. Журбенко. Філістер, повість з життя укр. інтелігенції в Галичині . . . . . 1 р. 20 „
Р. Кіплінґ. Оповідання . . . . . 60 „
О. Кобилянська. В неділю рано зілє копала пов. . 80 „
Гр. Коваленко Жарти життя . . . . . 90 „
С. Ковалів Мій похресник і инші оповідання . . . 60 „
„ Чародійна скрипка, опов. для молодіжи . 60 „
„ Писанка (теж) . . . . . 90 „
„ В останній лавці (теж) . . . . 1 р. — „
„ Щаслива бабуня (друкує ся) . . . — „
М. Коцюбинський. Дебют. оповідання . . . . . 80 „
М. Левицький. Дурисвіти . . . . . 12 „
М. Лозинський. Польська народова демократія . 50 „
С. Лягерлєф. Королеви Півночи, оповідання . . 80 „
А. Оляр. Від монархії до республіки . . . . . 20 „
В. Самійленко Україні (поезії) . . . . . 80 „
А. Сінклєр. Герой капіталу . . . . . 25 „
Т. Сулима. Народні оповідання . . . . . 30 „
А. Тесленко. Страченне житє, оповіданнє селянина 20 „
І. Франко. Воликий шум, повість . . . . . 50 „
„ Лис Микита, виданнє 4 . . . . . 50 „
„ Лиса Русинка . . . . . 20 „
„ Фльорентійські ночи . . . . . 50 „
„ Нарис українсько-руськ. літератури 1 р. 80 „
„ Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди. 80 „
„ Учитель, комедія в 3-х діях . . . . . 25 „
„ Украдене щастє, пєса на 5 дій . . . 20 к.
„ Зівяле листє, друге вид. . . . . 50 к.
„ Батьківщина і инші оповідання . 40 к.
„ Давнє й нове (друге, побільшене вид. збірки „Мій Ізмарагд“) . . . 1 р. 50 „
„ Вавилонські гимни й молитви з поясненями . . . . . 30 „
Гр. Цеглинський. Кара совісти, нар. драма 2 вид. 30 „
„ Шляхта ходачкова, комедія, 2 вид. . . 35 „
„ Соколики, комедія. 2 вид. . . . . 40 „
С. Черкасенко Хвилини, збірка поезій . . . 20 „
М. Чернявський Богови невідомому і инші оповід. . 70 „

15 коп.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 071867433